

Saša Marković,

Diskurs o nacionalnom identitetu Srba u Hrvatskoj početkom 90-tih godina prošlog veka

Apstrakt¹: Nakon dve decenije od početka otvorenog etničkog, odnosno nacionalnog konflikta na prostoru bivše Jugoslavije, mnogobrojna pitanja, sa aspekta istorijskog tumačenja su kontroverzna i nedorečena. Bez obzira na brojni dokumentacioni materijal, medijske audio-video zapise i dalje ostaje utisak da je u tumačenju bliske prošlosti, publicistika bila dominantan žanr pisanja. Iako često apriori motivisani, publicistički tekstovi jesu dragocen doprinos u rasvetljavanju događaja i njihova produkcija istovremeno je nagoveštavala kuda se ne treba ali i kuda se treba kretati u rasvetljavanju bliske događajne prošlosti. Jedno od najznačajnijih pitanja koje je izazivalo i nadalje izaziva polemiku jeste odnos prema nacionalnom identitetu.

S obzirom na to da je u periodu Socijalističke Jugoslavije, vladajući režim amalgamirao narode i narodnosti u ideologiju zajedništva i amputirao nacionalnu pripadnost kao neprijateljsku ideju, a istovremeno razgradio federalizam i inspirisao republički etatizam, period tranzicije, nakon smrti Josipa Broza, bio je susret sa realnošću i dubokom društvenom krizom koja je iz njenih problema proistekla. Srbi u Hrvatskoj prihvatili su neminovnost reforme društva, ali njihovi strahovi, utemeljeni na nespokojstvu i neuvažavanju pogroma iz bliske prošlosti i podsticani od novonastale populitičke političke srpske i hrvatske elite, osujetili su poverenje i dijalog i doprineli konfliktu. Presedan ovom scenariju mogao je da bude karakter političke delatnosti Jovana Raškovića. Njegovo delo bilo je oslonjeno na humanost, etičnost, psihijatrijsko i naučno iskustvo ali je izgubilo u sudaru sa izazovom radikalizma i populizma politike moćnijih savremenika koji su uticali i na Raškovićev lični ekskurs.

Ključne reči: Srbi, Hrvati, Jovan Rašković, politika, nacionalizam.

¹ Ovaj rad nastao je u okviru istraživanja na projektu Ministarstva prosvete i nauke: Društveni odnosi Srba i Hrvata, nacionalni identitet i manjinska prava sa aspekta evropskih integracija. Broj projekta 47024.

Jugoslovenska stvarnost, krajem devete decenije prošlog veka bila je obeležena dubokom privrednom, ekonomskom² i političkom krizom. Ogromna prezaduženost i u vezi sa tim projekat stabilizacije i štednje, uz očiglednu korupciju i enormno bogaćenje tzv. "crvene buržoazije" usko vezane za stranačku podobnost, pospešivale su socijalnu napetost i frustraciju svakodnevnog života. Projekat Socijalističke Federativne Repbulike Jugoslavije, bez obzira na brojne estradne fanove i deklarativne joj privrženosti, nakon smrti poslednje i presudne integrativne ličnosti Josipa Broza, bio je neodrživ u postojećem modelu. I u takvim okolnostima, s ozbirom na relativno otvoreno društvo kakvo je, u odnosu na preostale države Istočne Evrope, bilo jugoslovensko, među mnogim intelektualcima onog vremena koji su gravitirali i u političkoj vlasti, vladalo je mišljenje da su reforma i demokratizacija društva ostvarivi.

Ipak disfunkcionalan, neefikasan i nadasve skup politički sistem, onemogućio je svaki vid reformi. Jugoslavija je, od kraja sedme decenije prošlog veka,³ imala savezni parlament, šest republičkih i dva pokrajinska parlamenta. Sve republike i pokrajine imale su svoje komunističke partije. Zemljom je vladalo osam oligarhija oslanjajući se na konfederalne osnove Ustava iz 1974. godine. Savez Komunističke Jugoslavije, kao jedina opštedržavna organizacija, odavno više nije bio rasadnik modernih ideja kao odgovor na izazove sa kojima se sureće jugoslovensko socijalističko društvo. Karijerizam, nepotizam i kadrovski aparatčici u političkom voluntarizmu stvorili su od KPJ partiju na vlasti okrenutoj samoj sebi. Stanovništvo suočeno sa ekonomskom krizom bilo je prepušteno raznim uticajima.

² Troškovi života bili su 1985. godine devet puta veći nego 1979. godine, dok su prosečni lični dohoci pali za 27%...Broj registrovanog nezaposlenog radno sposobnog stanovništva povećao se 1985. godine na preko milion..."; Dragan Marinković, Jugoslavija 1945-1985. Statistički prikaz, Beograd, 1986, str. 10.

³ "Slabljenje Federacije, jačanje republika, osamostaljivanje i potpuno samoorganizovanje autonomnih pokrajina, osnovi su elementipromena koje su amandmani VII – XIX doneli. Njima je bitno promenjen postojeći Ustav i značajno uticano na ustavno-pravno proeoblikovanje jugoslovenske državne zajednice. Ustavnim promenama najviše su doble pokrajine i narodnosti."; Ljubodrag Dimić, Istorija srpske državnosti, Srbi u Jugoslaviji, knjiga 3, Srpska akademija nauka i umetnosti, Ogranak u Novom Sadu, Beseda, Izdavačka ustanova pravoslave epahije Bačke, Društvo istoričara južnobačkog i sremskog okruga, Novi Sad, 2001, str. 407.

Politička elita Srba u Jugoslaviji je i u prethodnom periodu pokušala da osmisli odgovor na razorne uticaje društvene krize sa kojom se suočavalo srpski narod i u širem kontekstu jugoslovenska država. Sredinom šezdesetih godina, rukovodstvo socijalističke Jugoslavije se suočilo sa nezadovoljstvom dela srpskih političara i intelektualaca koji su smatrali da je srpski narod federalističkom koncepcijom i autonomnom destrukcijom Republike Srbije parcijalizovan i neosnovano rastrgnut republičkim granicama.⁴ Demografska statistička realnost, na taj način sagledana, podupirala je ovu konstataciju. Po rezultatima popisa stanovništva iz 1981, u Republici Srbiji (uključujući obe autonomne pokrajine) živelo je 76% svih registrovanih Srba u Jugoslaviji (6,2 od 8,1 milion). U užoj Srbiji (bez autonomnih pokrajina Kosova i Metohije i Vojvodine) nije bilo nastanjeno više od 60% svih Srba. Ostatak od 40%, oko 3,3 miliona, bilo je razdeljeno na Bosnu i Hercegovinu (1,3 miliona), Autonomnu pokrajinu Vojvodinu (1,1 milion), Hrvatsku (531.000) i Kosovo i Metohiju (209.000).⁵

Na taj način bio je onemogućen "egzistencijalni identitet"⁶ Srba, dok su drugi narodi i narodnosti, po mišljenju pobornika nacionalne srpske struje, na toj nemoći Srba gradili svoj nacionalni identitet. "Ideja nacionalnog i državnog jedinstva temeljna je, trajna, u svim vremenima i prilikama zastupana; ta ideja nacionalnog jedinstva jeste egzistencijalna odrednica srpskog etnosa. Ako smo se nje, mi komunisti, u ime internacionalizma odrekli i utopili je u jugoslovenstvo, izvršili smo, po ugledu na srpsku elitu koja je vodila Prvi svetski rat i stvorila Jugoslaviju, prekretnicu epohalnog značaja u nacionalnoj istoriji."⁷

⁴ "U SR Hrvatskoj i SR Makedoniji srpski narod nema nikakvih posebnih Ustavom zagantovanih prava na nacionalni život...U SR Bosni i Hercegovini, iako čini većinu stanovništva, srpski narod faktički je samo jeda o spoljnih znakova njegove izdvojenosti iz celine nacionalne kulutre kojoj pripada. A u SR Crnoj Gori srpski narod nema pravo ni na vlastito nacionalno ime, ili se bar to pravo osporava onim, nikako, malobrojnim Crnogorcima koji se osećaju Srbima."; Tako je pisao profesor Mihajlo Đurić o aktuelnim problemima srpskog naroda u Jugoslaviji. Reprint Studenta u Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, 3, 1971, (1990), citirano prema Ljubodrag Dimić, n. d. str. 427.

⁵ Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 1981. godini: Nacionalni sastav po opštinama. Konačni rezultati. Statistički bilten 1295, Beograd, 1982. Na ove podatke se poziva i Holm Zundhausen, Istorija Srbije od 19. do 21. veka, Klio, Beograd, 2009, str. 421-422.

⁶ Dobrica Ćosić, U tuđem vremenu, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str. 121.

⁷ Isto.

Osim njih, aktuelno rukovodstvo Saveza komunista Srbije na čelu sa Markom Nikezićem i Latinkom Perovićem smatralo je da jugoslovensko društvo, ukoliko želi da opstane, mora da se dalje modernizuje i reformiše⁸ dok je rešenje srpskog pitanja tražilo u okviru demokratskog restruktuisanja socijalizma⁹ i izgradnji institucionalnog civilnog društva.¹⁰ ” I intelektualna elita u komunističkom pokretu, koja je postojala iako bi danas svaki antikomunista rekla da je to nespojivo, sebi je postavljala ta pitanja i imala dva odgovora: ona je znala da ne treba tražiti ličnost koja će Tita da zameni jer to u jednom trenutku nađe istorija, a to može da bude samo osnova za sukob u Jugoslaviji, a i znala je da mogu da ga zamene samo institucije i da to što pre treba uraditi.”¹¹ Traganje za izlazom iz očigledne egzistencijalne krize u koju je zapala jugoslovenska federacija, u ovom kontekstu gledano kod Srba, bio je pred početak poslednje decenije prošlog veka, već višedecenijski proces. Kruta i rigidna vlast, birokratizovana do granica očuvanja inercije vladavine i stečenih privilegija, uz ikonografskog prisustvo lika ”druga Tita” odolevala je reformskim snagama. Kratkotrajnost njenje pobede ogledala se u upotrebi sile i odsustvu adekvatnih kreativnih političkih rešenja za društvene probleme.¹²

U takvim okolnostima, kako je ideološka stega parole ”i posle Tita, Tito” popuštala¹³, sve više pojedinaca, ali i institucija i kod Srba, nudili su odgovore za nastalu političku, a šire i duhovnu dezorijentaciju. Stvarala se atmosfera neizvesnosti kojoj je bio potreban jasan izvor ekonomske i političke sigurnosti. Usledile su mnogobrojne analize, jalova raspravljanja i skupštinska zasedanja političkih režima republika i pokrajina koje su se sve više razilazile. Regionalne imperije nicali su na prostoru deklarativne federativne Jugoslavije – njihova podela bila je po republičkom i

⁸ ”Oni su predstavljali jednu novu Srbiju – okrenutu privredi, reformi, industrijalizaciji, demokratiji.”; Ljubodrag Dimić, n. d, str. 412.

⁹ Bliže vidi: Latinka Perović, Zatvaranje kruga : ishod političkog rasepa u SKJ 1971/1972, Sarajevo, 1991.

¹⁰ Bliže vidi: Marko Nikezić, Spska krhka vertikala, priredila Latinka Perović, Beograd, 2003.

¹¹ Olivera Milosavljević, Činjenice i tumačenja, dva razgovora sa Latinkom Perović, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, svedočanstva 37, Beograd, 2010, str. 77.

¹² ”U večnoj bici da održi nacije na ravnopravnoj osnovi, Tito je nemilosrdno gušio svaki pokušaj oživljavanja nacionalizma. Sprovodeći svoju doktrinu ’bratstva i jedinstva’ vršio je čitke među Srbima, Hrvatima, Muslimanima, Slovencima, Makedoncima i Albancima, usmeravajući represiju svake od nacija ponaosob prema drugima.”; L. Silber, A. Litl, Smrt Jugoslavije, Radio B 92, Beograd, 1996, str. 31.

¹³ ”Pune četiri decenije je Tito služio kao ikona: njegov lik (na plakatima, poštanskim markama, u službenim prostorijama, lokalima i privatnim stanovima), pratio je građane na svakom koraku.”; Holm Zundhausen, n. d, str. 413.

pokrajinskom ključu a novi model njihovog opstanka tražen je u povratku na potisnuti i osporavani nacionalni identitet. Takva tendencija dovela je do otvaranja pandorine kutije s obrzirom na to da su se nada i očekivanje povratku "tradicionalnim vrednostima" najčešće pretvarali u opsenarski i pogodni šlagvort novim političkim elitama za program narastajuće tenzije i kontrolisanog konflikta.

Načigled jasan, nacionalni identitet je zapravo termin iza kojeg su se krio čitav niz stranputica i problema oko njegovih osnovnih odrednica. Moderna nauka nacionalni idetnitet ili nacionalizam kao njegovu političku pojavnost je okarakterisala kao kompleksan termin čija je definisanost promenljiva i uslovljena istorijskim okolnostima, vladajućom elitom i društvenim potrebama vremena u kojem je nastala.¹⁴ Definisanje nacionalizma se najčešće izbegavalo jer je svođenje elemenata nacionalizma u kontrolisan i dopušten nivo od nekoliko rečenica zapravo bila zamka i ograničenje proisteklo iz bojazni da nešto nije obuhvaćeno. Suštinsko odredište identiteta krilo se u terminu proces. To je podrazumevalo osnovno poimanje savremene unutrašnjepolitičke i međunarodne političke konstelacije, moderna dostignuća teorije društvenih nauka, istorijska iskustva razvoja sopstvene države, regiona, Evrope i sveta u celini kao i zavidan nivo obrazovanja i intelektualne upućenosti i obaveštenosti. Za sve to bili je potrebno vreme, permanento učenje i strpljenje.

Političke oligarhije republika koje su nameravale da očuvaju vlast po svaku cenu našle su u nacionalističkom konceptu primamljiv motiv za ostvarenje svog cilja. I vodeće kulturne i naučne institucije, kao i pojedinci posvetili su suštinsku pažnju opravdanju nacionalnog buđenja Srba. Kulminacija takvih programa bio je tzv. Memorandum Srpske

¹⁴ Ernest Gelner, teoretičar i istraživač pojma nacije je pisao da: "nacionalizam nije buđenje stare, latentne uspravane snage, iako on sebe zaista tako predstavlja. On je u stvari posledica novog oblika društvene organizacije koji je utemeljen na duboko internacionalizovanim visokim kultrama koje su zavisne od obrazovanja i od kojih je svaka zaštićena sopstvenom državom.", Ernest Gelner, Nacije i nacionalizam, Novi Sad, Matica srpska, 1997, str. 73. Svoju teorijsku postavku nacionalizma, Gelner je korigovao u vezi sa istorijskim prilikama naroda na Balkanu. Pozivajući se na Jovana Plamenca, uglednog engleskog sociologa, crnogorskog porekla, Gelner prepoznaje Zapadni i Istočni tip nacionalizma. Prethodno definisan nacionalizam odnosio se na Zapadni tip dok je Istočni tip, karakterističan i za Balkan, bio u procesu nastajanja i izgradnje svojih kulturnih vrednosti. Za njegov nastanak bio je potreban tzv. 'nacionalistički imperativ', a na Balkanu on je sadržan u aktivnostima poput razmene stanovništva, proterivanju, nasilnoj asimilaciji, a ponekad i asimilaciji. Bliže vidi: E. Gelner, n.d, str. 142.

akademije nauka i umetnosti.¹⁵ Dokument koji izvorno broji nešto više od 70 strana ima dva dela.¹⁶ Prvi, opšrniji deo bavi se analizom krize jugoslovenskog društva i privrede. Ona je iscrpna i namera joj je da, kroz prikaz posleratnog jugoslovenskog društva, ukaže na suštinske probleme neuspeha tog projekta kao i da pokaže uzroke koji su do njih doveli. Razmatranja, vrlo zanimljiva i istraživačka, konteksta jugoslovenske krize, koja su za neke strane autore mogla biti i dobro polazište šire demokratske rasprave¹⁷, zapravo su u ovom dokumentu bila uvertira za konkretne predloge opstanka Srba u uslovima takve državne krize i načina izlaska iz nje. Ponuđeni koncept izlaska iz krize uveliko je podsećao na osnovnu političku ideju predratnog Srpskog kulturnog kluba o "jakoj Srbiji u jakoj Jugoslaviji."¹⁸ Osnovni problem srpskog naroda u jugoslovenskoj državi bio je nerešeno nacionalno pitanje i stim u vezi nakaradno ustavno uređenje zemlje.

Pogromi Srba na Kosovu i Metohiji, njihov egzodus, kao i neadekvatan položaj Srba u drugim republikama pa čak i njihva asimilacija¹⁹, mogli su da se reše, na osnovu predloga iz Memorandum, jedino uspostavljanjem nacionalnog i kulturnog jedinstva srpskog naroda. S obzirom da su implikacije ovakvog restrukturiranja društva mogle da

¹⁵ Odluka o izradi jednog memoranduma o aktuelnoj situaciji u Jugoslaviji, Srpska akademija nauka i umetnosti donela je na sednici 24. maja 1985. godine. S tim u vezi 13. juna 1985. godine bio je obrazovan Komitet od 16 članova koji su trebali da pripreme dokument. Na čelu Komiteta bio je Dušan Kanazir, predsednik SANU-a i Antonije Isaković. Dobrica Ćosić, pod čijim je značajnim uticajem najverovatnije i nastao Memorandum, a s obzirom na tada već njegove dobro poznate nacionalne stavove, nije bio član Komiteta. Dnevni list Večernje Novosti su 24. i 25. septembra 1986. godine objavile delove jedne kopije radne verzije teksta. Sama ta činjenica ukazivala je na tendenciju političke manipulacije i neminovne redukcije i stereotipizacije ideja iznesenih u Memorandumu.

¹⁶ Ovom dokumentu prethodila je peticija 216 uglednih i priznatih Srba na čelu sa Dobricom Ćosićem, od 21. januara 1986. Njome je osuđena blaga reakcija na tzv. Peticiju 2016 kojom su potpisnici, njih 2016 tražili od Savezne skupštine Jugoslavije zaštitu srpskog stanovništva na Kosovu i Metohiji. Tekstovi peticija objavljeni su u zborniku radova Kosovo i Metohija u velikoalbanskim planovima 1878-200, priredio Nikola Popović, Beograd, 2001.

¹⁷ "Izlaganja i razmatranja u vezi sa krizom jugoslovenske privrede i društva mogli su bez daljnega da budu osnova za otvaranje jedne široke rasprave u Jugoslaviji."; Holm Zundhausen, n.d, str. 431.

¹⁸ Bliže o Srpskom kulturnom klubu vidi i : Ljubodrag Dimić, Kulturna politička u Kraljevini Jugoslaviji 1918 -1941, knjiga 3, Beograd, 1997.

¹⁹ Latinka Perović smatra da je ovu potpuno insinuiran stav koji nije odgovarao stvarnosti, već nacionalističkoj ideologiji čiji je kreator bio Dobrica Ćosić. "On (Dobrica Ćosić – primedba S.M.) se nije javio kao neko ko ima aktivnu ulogu u radu na Memorandumu, ali on nigde nije rekao da ustanova toga ranga ne treba da ide izrazito političkim dokumentom u kome, uostalom, ima potpuno netačnih stvar – da su Srbi u gornje položaju u Hrvatskoj nego što su ikad bili u svojoj istoriji – a držali su i vlast i policiju, bili su i u partiji većina. Onda, ta veza sa Srbima iz Hrvatske preko Jovana Raškovića, u Bosni sa Radovanom Karadžićem, kod njega su dolazili Srbi sa Kosova, on je prosto, postao vođa."; Olivera Milosavljević, Činjenice i tumačenja, dva razgovora sa Latinkom Perović, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, svedočanstva 37, Beograd, 2010, str. 118.

imaju nepredvidiv kontekst, pisci Memoranduma su apelovali da se neophodne reforme izvedu u skladu sa naučnim i analitičnim saznanjima koja afirmisu prethodnu demokratsku proceduru. Bez neophodne, ali u tom trenutku reklo bi se i neizvodive preciznosti u modalitetu sprovođenja ovih odluka, otvarala se mogućnost proizvoljnog pozivanja na ovaj dokument i politikanstskog instrumentalizovanja. Sa druge strane, srpska nacionalna posvećenost sadržaja Memoranduma bila je predmet brojnih kritika drugih naroda bivše Jugoslavije i stranaca koji su se bavili ovim problemom i sukobima 90-tih godina prošlog veka i to do današnjih dana.²⁰ Mnogi, poput Britanca Tima Džude²¹ su ovaj dokument smatrali prekretnicom u dotadašnjim političkim i širim društvenim prilikama u kojima se nalazila Jugoslavija i dodeli su mu odlučujuću ulogu u genezi nacionalnih sukoba.

²⁰ Impozantnu brojnost autora i stručnu upućenost o njima, kao i kritičko i svojstveno razmatranje njihovih stavova nalazimo kod Mileta Bjelajca. John Allcock, *Explaining Yugoslavia*, Hurst, London 2000; John R. Lampe, *Yugoslava as History, Twice There was a Country*, Cambridge University Press, 2000; Andrew B. Wachtel, *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, Stanford University Press, 1998, James Gow, *The Serbian Project and its Adversaries, A Strategy of War Crimes*, Hurst & Co. London 2003; M. Klemenčič, M. Žagar, *The Former Yugoslavia's People, A Reference Source Book*, ABC CLIO, California 2003. Citirano prema M. Bjelajac, Kosovo – porizvodnja mita o 1987. i taoci politički korektnog govora. Nova srpska politička misao; http://starisajt.nspm.rs/debate_2007/2007_bjelajac1.htm. Mnogobrojni istaraživači koji su se bavili uzrocima i posledicama raspada Jugoslavije nisu odoleli iskušenju interpretativnog opredeljenja Malobrojni među njima su upozoravali na kompleksnost problema. “Balkanska istorija i savremenost su kompleksni i priznanje te činjenice ne znači da ih nije moguće spoznati jednim uravnoteženim pristupom, ili da politički tok nabolje ne može biti postignut osim uz primenu čvrste ruke i imperijalne intervencije sa strane (...) Napor da se shvati balkanska zagonetka mora početi od otvorenog i kritičkog pristupa razlikama unutar stručnih pogleda, kao i propitivanja političkih ocena i mudrovanja koja, obično, računaju sa takvim gledištima kao potvrdom vlastitih, koja stoga postaju iskrivljena i netačna, a posebno za vreme usijanih propagandnih bitaka i pristrasnosti tipičnih za ratna vremena.”; Lenard J. Cohen, *Serpent in the Bosom The Rise and Fall of Slobodan Milošević*, (2nd ed.) Westview Press 2002, posebno poglavlje "History – policy nexus", 400. Citirano prema M. Bjelajac, n.d.

²¹ Džudino mišljenje je i danas veoma respektabilno u ”zapadnom” svetu, a uvažava se i u određenim naučnim krugovima u našoj zemlji. Njegova ideja o tzv. ”Jugosferi” zapravo predstavlja otrežnjujući scenario o perspektivi Balkana na osnovu njegove trenutne uloge u geostrateškim razmatranjima vodećih država zapadne hemisfere koje se pripremaju za nastupajuće decenije 21. veka. ”...Razmislite o sledećem: Srbija, Hrvatska itd, jedva da se po stanovništvu mogu meriti sa nekom kineskom opštinom, a Crna Gora ima stanovnika koliko jedan kineski stambeni blok. Gledano iz svetske perspektive u kojoj je Evropa grad, preostaju vam samo dve opcije: možete da se okupite i iskoristite prirodne komparativne prednosti kao što su zajednička kulutra, istorija, jezici (više-manje), tržište itd, ili da sa svojom sve starijom populacijom nastavite da venete, kao umiruće predgrađe iz koga beži svako sa trunskom mozga i talenta. Nazovite to Jugosferom, ’regionom’, ’zonom’, jadranskim nečim nikoga nije briga. Samo, s obrizom na terenu situaciju u svetu, nikoga nije briga ni za Balkan kao takav, ako se izuzmu oni koji tamo žive.” Tom Džuda, članak Šta je to Jugosfera, *Vreme*, broj 1068, 23. jun 2011.

Politički redukovan pristupu ovom Memorandumu uslovio je prepoznavanje opštih i populistički, nacionalno podobnih mesta koji su umesto pronalaženja razložne pronicljivosti i pouke u enormnim žrtvama srpskog naroda u 20. veku etiketirali neuspeli projekat dotadašnje Jugoslavije na svesnoj razjedinjenosti srpskog naroda i postojanju njegove žrtve. Političkoj eliti, onoj koja je dolazila, se žurilo. Ona nije bila spremna, a verovatno veći deo nje nije ni mogao da posveti vreme neophodno za upoznavanje i evolutivan pristup sagledavanju i rešenju problema uz sopstveno individualno obrazovno usavršavanje.

Izlaz su pronašli u sebi svojstvenom prihvatanju prošlosti koja je nudila, ne po prvi put, mogućnost za uspešnu nacionalnu manipulaciju i politikomaniju. Takvoj nacionalnoj atmosferi ne samo da je pogodovala autoritarna vlast, već je njen kontekst i zahtevao lidera koji će da je artikuliše i sprovodi jasno i samouvereno. Etnička pretnja nad Srbima na Kosovu i Metohiji pre je bio precizno prepoznat izgovor za uspon na vlast nego problem koji je trebalo rešiti u demokratskoj širini dijaloga. Sticajem okolnosti, posle posete Kosovu polju 24. aprila 1987. godine, Slobodan Milošević je od visokog partijskog funkcionera, uz zaštitnički stav, postao nesumnjivi "vođa naroda". Njegov uzlet pratio je pad dotadašnjeg predsednika Srbije i njegovog prijatelja Ivana Stambolića. Pad je pokrenut na Osmoj sednici CK SK Srbije u drugoj polovini septembra 1987. godine, a okončan ostavkom sredinom decembra 1987. godine. Od tada je reforma srpskog društva bila prepuštena suprotnim tendencijama u odnosu na one kojima je išla Evropa. "Tako se dogodilo da u trenutku kada je totalitarni model vladanja, sa ideologijom utopizma, neograničenom moći partijskih elita, harizmatiskim vođama, u Evropi počeo da gubi moć, u Srbij, do tada najliberalnijoj jugoslovenskoj republici, počeo je da učvršćuje svoje pozicije. Ideje o gubitku i smenjivosti vlasti, slobodnim višestranačkim izborima, demokratskim vladama,, uvažavanju političkih oponentata, poštovanju prava opozicije, vladavini zakona koji važe za sve, slobodi medija, demokratiji, izgradnji modernog društva koje prihvata kriterijume i civilizacijske norme svoga vremena, nisu trasirale put kojim je partijski politički vrh poveo Srbiju."²² Razložnost je ustuknula pred pogodnošću, analitičnost pred određenim i izabranim, zakoni pred liderom, znanje pred podobnošću, kultura pred subkulturom, horizont pred

²² Ljubodrag Dimić, Istorija srpske državnosti..., str. 454.

zidom. Srbija je bila jedinstvena, mediji su svedočili o tome, a realnost je živela svojim neumoljivim tokom. "Događaj naroda" pod palicom neprikosnovenog vođe ujedinio je Srbiju ali je istovremeno i udaljio od osnovnih ideja demokratije: razvoja, dijaloga i tolerancije. Srbija, odnosno njena politička elita, je svojom antipod politikom u odnosu na savremene evropske tendencije, bila u prilici da postane kočničar reformskih talasa i destinacija koja se izbegava i zemlja iz koje se odlazi. U euforiji svoje narcisoidnosti većina je to prenebegavala ili negirala dok današnje društvo plaća ceh posledica zadobivenih od rana niza političkih promašaja i neuspeha.

Inercija i okolnosti takve političke situacije u Srbiji imali su znatnog uticaja i u političkom artikulisanju Srba van Republike Srbije. Ipak situacija među Srbima u Hrvatskoj, u početku njihovog političkog organizovanja, nije u potpunosti išla na ruku populističkom konceptu sirovog nacionalizma ili "vulgarnog nacionalizma"²³ Slobodana Miloševića. Lider Srba u Hrvatskoj bio je doktor Jovan Rašković (1929 – 1992.). Sin uglednog advokata, srbina iz Knina²⁴, Jovan se još u detinjstvu susreo sa prizorima paradoksa i iracionalne mržnje Hrvata i Srba, ali i srpske ideološke podvojenosti.²⁵ Njegovo opredeljenje da se školuje iz oblasti medicinskih nauka za psihijatra bilo je motivisano od ranog detinjstva kada je, tokom Drugog svetskog rata, bio svedok naličja ljudske prirode, granične borbe za biološki opstanak i animoziteta među ljudima koji stvara teško objašnjiva mržnja. Svoju profesionalnu karijeru Rašković je posvetio lekarskom pozivu i naučnim istraživanjima čiji su rezultati prepoznati i u svetu.²⁶ Tokom svoje višedecenijske karijere Rašković je, prihvatajući stavove postmodernističkog i antimarksističkog pristupa čoveku uz oslonac na hrišćansko poimanje čoveka i lično psihijatrijsko iskustvo bio čvrst na stanovište o složenosti i višeslojnosti ljudskog bića. "Postoji geologija ljudskog bića. U toj geologiji ima slojeva anorganskog, organskog,

²³ Vidi bliže: Stevan Pavlović, Srbija istorija iza imena, Clio, Beograd, 2004.

²⁴ Jovanov otac bio je Dušan Rašković, pristalica političkih ideja Milana Stojadinovića, a majka mu je bila Savka Rašković, rođena Lukavac. Bliže vidi: Dušan Rašković, Drniški koreni, 27-44, Zbornik o Jovanu Raškoviću, Novi Sad, Beograd, 2002.

²⁵ "Bio je to prvi psihološki rascjep među Srbima koji sam vidio. Jedna grupa je uspostavljala tradicionalne srpske, pravoslavne vrijednosti, a druga neke socijalne, komunističke. Tada mi nije bilo jasno da postoje dva srpstva: jedno komunističko i jedno pravoslavno."; Jovan Rašković, Luda zemlja, Beograd, 1990, str. 23.

²⁶ Njegov istraživački rad pokušao je relativizuje i ospori hrvatski profesor Slaven Letica u vremenu kada je politikomanija prerasla sve norme pristojnog ponašanja i podredila politički cilj makijavelističkom principu.

nagonskog, duševnog i duhovnog. ...Za naše sadašnje potrebe, bitnije je da utvrdimo kako je čovek ne samo duhovno već i iracionalno biće. Njegova iracionalnost leži u duševnom sloju gdje se smjestio široki prostor nesvjesnog.”²⁷ Ovaj prostor obuhvata sve specifične ljudske strasti i emocije, ljubav ali i okrutnost, narcisoidnost, mazohizam, autizam i paranoidnost. U socijalnim okruženju čovek razvija svoje karakter i sklonosti ka nekim od ovih osobina nesvesnog. Vrlo često ljudi u sebi neguju podjednako i naočigled antagonističke vrednosti kao što je ljubav i narcisoidnost. U životnim prilikama čovek može da ispoljava svoj karakter i to u sasvim neočekivanim okolnostima osobine koje im nisu primerene, primera radi da u mrzi uspeh ili ljubav. Za Rašković je to bio ”susret” ljudske ličnosti sa paradoksom života sa kojim se on, u svom radu tokom upoznavanja sa pojedinačnim ljudskim sudbinama, susretao i analizirao ih. Posebnu pažnju u svom zanatskom radu, Rašković je posvetio i narcizmu koji je zapravo najbitniji za kontekst razumevanja postupaka vođe, tipa ličnosti kojim je naročito 20. vek obilovao. Trudeći se da obrazloži potrebu tzv. ”zdrave narcisoidnosti” kao kreativne vodilje u životu svakog pojedinca ponaosob, Rašković je istovremeno ukazivao i na latentnu napetost prelaska u paranoidnu narcisoidnost koja se javlja kod megalomanije ličnosti za vođstvom. ”Sigurno da postoji granica između zdravog narcizma i narcističke ovisnosti, kao što postoji i neka vrsta razlika između zdrave paranoidnosti i sadističke agresivne paranoidnosti....Najekstremnija forma paranogenog liderstva je reprezentirana u ličnosti lidera sa karakterinim sindromom maligne narcisoidnosti.”²⁸ Takva ličnost je za Raškovića bolesnik, a potencijalno može da se javi kod svakog čoveka jer je ljudska priroda osvedočena emocijama, ličnim usponima i padovima.²⁹ Socijalna manifestacija narcisoidnosti ostvaruje se kroz odnos vlastodržca i odanih pristalica. Njihova kohezijsna snaga, po Raškoviću, je ideologija koja razvija poseban odnos vođe i vođenih. U takvim okolnostima ništa se ne prepušta slučaju. Postoji jaka tendencija organizovanosti zasnovane na razumljivoj i pitkoj retorici koja podjednako zadovoljava iracionalne apetite i jednih i drugih dok je njen smisleni sadržaj nebitan. Predstavljena ideja

²⁷ Jovan Rašković, Socijalni oblici paranoidnosti, pogovor za Main kampf danas, prevodilac, priređivač i komentator Radomir Smiljanić, Požarevac, 1990, str. 256.

²⁸ Isto, 264.

²⁹ ”Čovjek bez paranoidnosti može se zamisliti samo kao čovjek bez pobjeda i poraza, bez sumnjičenja i nepovjerenja. Takvog čovjeka nema i u ovoj našoj civilizaciji i u onim civilizacijama prije nas. Ostaje nam nada u čovjeka bez poraza, bez pobjeda, bez narcisoidnosti i bez paranoje.”; Isto, 267.

narcisoidnog vođe, mora biti opšteprihvaćena jer u drugim uslovima nema njenog opstanka, a time nema ni opstanka društva s obzirom na to da je njen temelj suverena volja jednog koju su prihvatili svi. ”Narcis ima svoju slobodu. Velik je poklonik preciznih organizacija. Strano se trudi da organizira jedno svjesno društvo. Uporno programira i manipulira. Duboki je poklonik svih monolitizama i centralizama. Veliki je gušitelj slobode. Draga mu je ideja slobode kao shvatanje nužnosti njegovih ciljeva.”³⁰ Na taj način se stvara ideološko ili nestvarno društvo koje zavisi od priređene istine i prihvatanja njenog tumačenja. To je najviši izraz slobode jednog pojedinca, a zapravo je odsustvo bilo kakvog individualizma i sopstvenog pogleda na stvarnost. ”Strogo kontrolirana informacija se u istro vrijeme iskazuje kao saznanje što ga nameće ideologija jedne politike i kao izvor društvene stabilnosti. Izjednačavanje slobode informacije sa pročišćenom informacijom predstavlja stalnu potrebu ideološkog društva.”³¹ Ovo je, po Raškoviću, put ka totalitarnom društvu u kome se kontroliše život. Ovakvi stavovi profesora Raškovića, nastali kao posledica naučnog bavljenja karakterom ljudske priorode predpodstavljali su impresivan antiautoritarni potencijal i utemeljenu sklonost ka demokratskim sadržajima u ostvarenju čoveka i ljudske zajednice. Sticajem okolnosti kao i na osnovu razumevanja stvarnosti u vremenu razgradnje socijalističke ideologije u Jugoslaviji i prelaska ka novim nacionalnim društvima, Rašković je, trudeći se da preuzme najpotrebnije iz političke tradicije,³² postao jedan od glavnih političkih organizatora Srba u Hrvatskoj. Možda i predpostavljajući bolje od mnogih narcisoidnu i sebičnu dimenziju nacionalizama koji su se javljali, Rašković se trudio, u početku, kod svojih sunarodnika da onemogućiti da nacionalističko samoljublje ne preraste u netrpeljivi šovinizam.³³ ”Šovinizam je, po svojoj suštini, rasna i etnička kategorija. On je negacija

³⁰ Jovan Rašković, Luda zemlja, Beograd, 1990, str. 115.

³¹ Isto, 117.

³² Nikola Gaćeša je smatrao da je Rašković bio veoma dobro upućen u prošlost svog naroda i da je za svoj politički angažman prepoznao dva nabitnija načela političkog organizovanja kod Srba: narodno-crkveni sabor i stranke. ”Nakon svega, zašto ne ukazati, Rašković je smelošću i visprenošću dostojnom divljenja i poštovanja pronašao u srpskoj političkoj baštini dva dragulja koje je, prema njegovom uverenju, trebao oteći iz carstva zaborava...Ti dragulji su bili: srpski narodno-crkveni sabori i političko-partijsko organizovanje u vidu Srpske demokratske stranke.”; Nikola Gaćeša, Jovan Rašković i spska politička baština, Zbornik o Jovanu Raškoviću..., str. 113.

³³ Po Raškoviću su za to postojali pogodni uslovi s obzirom na to da je, na osnovu višedecenijske prakse, konstatovao da znatna većina srpskog stanovništva ima edipalni karakter ličnosti, hrvatskog kastrativni, a muslimanskog rektalni karakter. Ovi karakteri, mogu da dođu u stanje međusobne mržnje. Bliže vidi: Jovan Rašković, O edipalnom, kastrativnom i rektalnom karakteru, Luda zemlja ..., str. 126-

drugog i drugačijeg. ..Ali, nacionalizam nije agresija ako ne pređe u šovinizam.”³⁴ Nacionalizam je na prostoru teritorijalnog susreta Srba i Hrvata, često prelazio u šovinizam upravo iz razloga bliskosti ova dva naroda. Ta bliskost išla je često tokom 19. i 20. veka do granica ”nepodnošljive sličnosti” koja se tumačila po Raškoviću, nikako drugačije do ”prijetnje da se nešto može lakše oduzeti ako je slično, pa čak i isto.”³⁵ Otud je mogući obostrani asimilativni dodir ova dva naroda na teritoriji koja se podjednako svojatala imao za posledicu stvaranja ”mitova etnosa i mitova tla.” Takav ekstremni prizvuk nacionalizma nije bio spreman za savremenu ideju nacije koja se temelji na obrazovnom i kulturnom napredovanju naroda, već je prihvatao teoriju 19. veka koja je ideji nacije prilagođavala prošlost, a zajedništvo temeljila na jezičkoj bliskosti, tradicionalnoj, verskoj i političkoj pripadnosti naroda koji živi na određenoj kompaktnoj geografskoj teritoriji bez koje je neostvariva i za koju je spremna da se žrtvuje.³⁶

Nasuprot političke tendencije u Srbiji, kod Srba u Hrvatskoj Rašković je težio dijalogu i kontaktu. ”A moj politički cilj je u tome da se uspostavi jedno društvo tolerancije, jedno društvo trpeljivosti, i jedno društvo smirenih komunikacija.”³⁷ U takvom kontekstu sprsko nacionalno pitanje je bilo demokratsko pitanje osnovnog ispoljavanja političke volje. Tendencija građanskog stranačkog organizovanja sa naglašenim neoliberalnim stavovima bila je prvobitna ideja J. Raškovića. Ona je svakako bila uslovljena i njegovim građanskim poreklom i porodičnim iskustvom s obzirom na to da mu je otac bio ugledna stranačka ličnost u Kninskom okugu u Kraljevini Jugoslaviji ”Srpska demokratska stranka nije samo srpska. Ona je demokratska, zbog toga što

131. Generalizacija karaktera po etičkoj osnovi, nije lako odbranjiva. Rašković je, u nemogućnosti da uđemo u stručnu problematiku, u ovom neubedljiv i sebi nedosledan. Istina on se suzdržava od generalizacije, ali napravljena tipologizacija ga u neku ruku demantuje ili je bar nama nejasna razložna interpretacija.

³⁴ Isto, 157.

³⁵ Isto, 160.

³⁶ O iracionalnoj strukturi pojma nacije i značaju profilisanja zajedničke prošlosti i velikih dela učinjenih u tom vremenu pisao je Ernest Renan u delu Šta je nacija ? ”Zajednička slava u prošlost, zajednička volja u sadašnjosti...to su bitni uslovi da bude jedna nacija...Nacija je dakle velika solidarnost koju sačinjava osećaj žrtava koje su prinesene i za koje još postoji gotovost da se prinesu.”, E. Renan, Šta je nacija ?, Beograd, str. 33, 34.

³⁷ J. Rašković, *Duša i sloboda*, Novi Sad, 1995, 271.

podržava princip pojedinačnog suvereniteta, i svakog građanina.”³⁸ Rašković nikada nije prihvatao jednostranačku organizaciju političkog života i nije bio član partije u vreme socijalističke Jugoslavije. Njegovo iskustvo u političkom životu posletitove Jugoslavije bile je specifično i različito od mnogih karijera koje su se tada gradile i koje su počivale na disidenstvu u prošlosti ili na sopstvenom otklonu od svoje dojučerašnje političke biografije i stvaranja nove bez ikakvih moralnih konsekvenci, a svakako zarad materijalnih pogodnosti.

Raškovićev liberalni i demokratski politički stavovi pokušali su da nađu mogućnost opstanka sa nacionalnom idejom koja je tih dana bila svedena na populistički i fobični šovinizam³⁹ i karijeristički voluntarizam. Takva namera morala je da počiva na odgovornom pristupu u tretiranju sopstvene nacije bez omalovažavanja drugih ali i na demitologizaciji prošlosti kojoj je i Rašković bio podložan ali sa idejom hrišćanske suzdržanosti.⁴⁰ U vremenu kada su šovinističke histerije jugoslovenskih naroda bile hrana političkim elitama za opstanak na vlasti, i kada se pripadnost iskazivala u masovnosti, malo ko je bio spreman da prepozna Raškovićevu nameru i da je podrži.⁴¹ Ideja ”humanističkog” ili kulturnog nacionalizma kako je E. Gelner prepoznao u razvijenim društvima zapadne Evrope nije bila strana niti Raškoviću⁴² niti srpskom narodu, tačnije građanskoj inteligenciji. Ova ideja naročito je bila produktivna u vremenu političkih

³⁸ J. Rašković, n.d. 267.

³⁹ ”U Jugoslaviji vladaju etničke mržnje.”; Jovan Rašković, *Luda zemlja...*, str.144.

⁴⁰ ”Kosovski mit je mit pravoslavja... Povratak kosovskom mitu povratak je vlastitoj suštini. U tom povratku nema prijetnje drugim narodima...Mitovi srpskog naroda nemaju, kao mitovi ostalih naroda, karakter trenja dobra i zla, ne uspostavljaju etičke vrijednosti nego vrijednosti umiranja i smrti.”; J. Rašković, *Luda zemlja...*, 216.

⁴¹ U takvim jugoslovenskim prilikama na velikohrvatstvo i srbofobiju u Hrvatskoj, odgovara se i velikosrpstvom i hrvatofobijom u Srbiji i čitavom srpskom narodu; na slovenački, albanski, makedonski šovinizam, odgovara se srpskim šovinizmom. Ishod sudara militantnih nacionalizama može biti samo nesreća svih jugoslovenskih naroda...Na tom političkom poprištu, uspravila se moćna, tribunska figura Jovana Raškovića. Uspravila se ne političkom ambicijom, nego nalogom humanističke savesti. Jovan Rašković nije osnovao Srpsku demokratsku stranku da se uspne na vlast, nego da odbrani nacionalno biće i suverenitet srpskog naroda u Hrvatskoj. Taj cilj odredio je i njegovu politiku: mirotvorstvo, humanistički demokratizam, novi politički jezik.”; D. Čosić, *Jovan Rašković – antipolitičar u politici ilirske pitanje u Hrvatskoj danas*, predgovor za J. Rašković, *Luda zemlja...*, 12,13. O tome kako je jedan deo intelektualaca uvažavao Raškovića, pored Čosića bliže vidi: Zbornik o Jovanu Raškoviću, Novi Sad, Beograd, 2002. Bilo je i srpskih intelektualaca koji su imali sasvim suprotno mišljenje o Raškoviću, a što je moglo da se i očekuje s obzirom na prethodni kontinuitet misli. ”Mislim da je katastrofa što se Srbi van Srbije dovode u sukob sa narodima s kojima dele istoriju, teritoriju, sudbinu. Za mene je to bilo fatalno. Ko su ti Raškovići, Karadžići ?”; ; Olivera Milosavljević, Činjenice i tumačenja, dva razgovora sa Latinkom Periović, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, svedočanstva 37, Beograd, 2010, 120.

⁴² ”Mi smo za srpstvo. Ali, nismo za 'srbovanje.'”; Jovan Rašković, *Luda zemlja...*, str. 267.

tenzija i međudržavnih napetosti s početka 20. veka i kao takva bila, bar po intezitetu događaja nalik atmosferi s kraja veka. Tim povodom, uz ogradu od analogije, ovde pravimo jedan ekskurs koji može da za posledicu ima mišljenje ne o izolovanom karakteru stavova J. Raškovića, već naprotiv o mogućem kontinuitetu, nedovoljono proučenom, na koji se njegovi stavovi nadovezuju, a koji su nekako bili na marginama društva, kao kontinuirani i postojani oponent politici narodnjaštva koja relativizuje složene društvene ideje i populistički ih prilagođava i koja se kod Srba neguje od nastanka višestranačkog života, više od jednog veka unazad.

U vreme uspeha vojske Kraljevine Srbije tokom balkanskih ratova, u časopisu srpske omladine iz Sombora Novi Srbin pojavio se članak Isidore Sekulić Kulturni nacionalizam. Uvažavajući mišljenje čuvenih sugrađana pisaca⁴³, Isidora Sekulić je nudila svojevstan antipode nacionalnom euforičnom delirijum koji se javio kod Srba sa trezvenom potrebom odgovorne uloge pobjednika koji donosi reforme, novotarije i evropsku perspektivu. Zasnovan na moralnim i etničkim vrednostima kulturni nacionalizam, po Isidori "trebalo bi da nema mistike i da savlađuje misticizam." Takav nacionalizam "treba da je i po suštini i po obliku čista visoka kultura...Moral, humanizam, etika, čestitost. Valjanost i čestitost i prvoklasnost ne samo srpska nego čovečanska".⁴⁴ Blizak razmišljanima Isidore Sekulić bio je i Jovan Cvijić u tezama koje je forulisao o nacionalnom radu. Zagovarajući "istinski patriotizam", a ne "patriotizam frakze", on je upozoravao na svu kompleksnost problema sa kojima se susreće mlada nacija. Cvijić je bio protivnik šovinizma. "U svima izloženim pogledima o nacionalnom radu...ne sme biti traga od onoga što se zove šovinizam. Pravo . nacionalno osećanje ne sme da bude osećanje mržnje prema drugim narodima, zatim ne sme da bude precenjivanje svoje vrednosti i prava, a potcenjivanje osobina i prava drugih naroda...Obožavanje, kult, precenjivanje samoga sebe kod naroda je isto tako zločesto kao i kod pojedinca...Šovinstičke težnje odgovaraju demagogiji u političkom životu."⁴⁵ Da bi se to ostvarilo, po Cvijiću, "univerzitet mora da bude nosilac nacionalne misli", odnosno obrazovana inteligencija koja će morati sve više da "komunicira i da dolazi u

⁴³ "A baš je bilo sve u nama i oko nas puno krcato Srpstva i bratstva! Ali Srpstvo više svega. Jedan se moj vršnjak – čini mi se 'Dušica' – u zanosu tadašnje srpbomanije ili avtoidolatrije obesmrtio čak i uzvikom: Srbin je Bog!"; L. Kostić, O Zmaju, Matica srpska, Novi Sad, astr. 120,121.

⁴⁴ I. Sekulić, Kulturni nacionalizam, Novi Srbin, januar-juni 1913.

⁴⁵ J. Cvijić, O nacionalnom radu, Beograd, 1907, str. 22.

dodir sa kulturni svetom.⁴⁶ Bila je ovo ideja malobrojnih i u okvirima kulturnog i nekonfliktnog razmatranja ideje nacije i u Evropi onog vremena.⁴⁷

Moralizam i etičnost u nacionalnom identitetu jednog naroda kao neophodni regulatori sopstvenih vrednosti uz neprestano obrazovanje, danas se često posmataraju, u naučnim krugovima, kao osnova koja nacionalizmu omogućuje opstanak i čini ga nezaobilaznim u odnosu naroda prema samom sebi i prema drugima.⁴⁸

Politička načela Jovana Raškovića, dakle nisu bila usamljena donkihotovska umišljanja, već naprotiv kontekst prepoznatih ideja koje su u ondašnjoj prenapregnutoj političkoj atmosferi bile, ispostavilo se, podjednaki izazov i opterećenje za mase i za vodeću nacionalnu političku elitu Srba i Hrvata.

Rašković se trudio da ostane dosledan svojim načelima i u konkretnoj političkoj delatnosti, što je zapravo bilo veoma teško.⁴⁹ On je skicirao program Samostalne demokratske stranke na najširim demokratskim načelima. Politička realnost je tražila da se utvrdi uzrok neuspeha demokratizacije društva i Rašković je to prihvatio. Problem je proisticao iz "kroatocentričnog etnomonizma" koji je, po njemu, pod vidom stranačkog pluralizam uspostavljen u Hrvatskoj. Hrvatske stranke bile su jedinstvene u šovinizmu prema Srbima i u dokle god je takav nastup dominirao, demokratija je bila mrtvo slovo na papiru. Istovremeno Rašković je bio svestan i srpskog šovinizma koji je sa druge strane proširivao rov između Srba i Hrvata u nepremostivi kanjon.

On ipak, nije odustajao od razgovora u nameri da se ostvari dijalog dve zainteresovane strane. U Zagrebu se na njegovu ideju kulturne autonomije za Srbe u Hrvatskoj ukoliko ona ostane u sastavu federalne Jugoslavije⁵⁰ gledalo kao na produženu politiku interesa koji se definišu u Beogradu, a sa druge strane za ideju političke autonomije Srba, ukoliko se Hrvatska odvoji, jer su oni konstitutivan narod gledalo se

⁴⁶ Isto, 18.

⁴⁷ "Patriotizam, po našem mišljenju, nesumnjivo pripada pozitivnoj sferi, sferi ljubavi. Osim toga, čini se da je nerazdvojno povezan sa sferom subjektivnog. Nasuprot tome, nacionalna svest je u teoriji uverenja in actu najvećim delom prkos."; J. Hajzinja, Nacionalizam i patriotizam u Evropi na kraju XIX veka, Prometej, Novi sad, 1996, str. 88.

⁴⁸ Bliže vidi: E. Baumgarten, In Search of a Morally Acceptable Nationalism, Journal of Ecumenical Studies, 2007, 42:3, 1-8.

⁴⁹ "Kulturni nacionalizam može lako preći u politički nacionalizam."; J. Plamenac, Dva tipa nacionalizma, Izbor tekstova, Bar, 2001, 40.

⁵⁰ "Smatramo da je sudbina srpskog naroda u Hrvatskoj zavisna o demokratskom federalizmu."; J. Rašković, Duša i sloboda, 291.

kao na secesionizam i otvoreno neprijateljstvo. Raškovićeva spremnost da do krajnih granica iskoristi mogućnost dijaloga o problemima dovela ga je do razgovora sa Tuđmanom, navela ga je i na ideju mirnih protesta Srba koje bi trebali da iskažu odlaskom do Zagreba. Takva koncepcija nije odgovarala niti F. Tuđmanu niti S. Miloševiću⁵¹ jer je nameravala da se suprotstavi negovanim antagonizmima. Ovakvi potezi kao i širenje Srpske demokratske stranke i van Hrvatske nisu nailazili na sipatije rukovodstva ali i opozicije u Beogradu. Sve to dovešće do Raškovićeve političke smene i do neuspeha njegovog metoda borbe. On nije bio nepodložan uticajima opšte atmosfere koju je medijski nahuškana masa konstruisala. Znao je da je vrlo teško suprotstaviti se soluciji "brzog i konačnog rešenja" uz upotrebu sile. "Ja nisam za to da dođe do građanskog rata i tuče. Ja ne pristajem na logiku 'Hrani majka sinka za vojnika'. ..Ja sam za to da ta djeca slobodno žive...Ali kao što vidite, nama se tuča nameće." Rašković je prihvatao i realnost sukoba. "Ako nas lišite političkih prava vi nas prisiljavate da politiku vodimo oružjem."⁵² Međutim, on nije želeo da u potpunosti zatvori vrata za kontakt sa Hrvatima jer je jedino tako mogla da se ostvari prava mera suživota. Problem je bio u tome što o načinu kada i koliko će biti vrata za dogovor otvorena nije mogao da diktira Rašković. Politička hijerarhija poslušnika, kako je on sam pisao, imala je jednog vođu, masa je bila okrenuta njemu, jer koliko je ona bila potrebna njemu, toliko je i sama zavisila od njega. Za ljude poput Raškovića tu nije bilo mesta.

Veštom političkom manipulacijom, medijskim devastiranjem, sračunatim optužbama za raskol u srpskom političkom organizovanju, Rašković je postepeno skrajnut i onemogućen mu je bilo kakav uticaj na naredne događaje. Takva politička odluka nije doneta na osnovu stava nezadovoljnog stanovništva, već na osnovu potreba

⁵¹ S. Milošević je navodno saznao o njegovoj ideji o maršu gandijevske tipa i time nije bio impresioniran, naprotiv bio je vrlo prek prema Raškoviću. Bliže vidi: D. Tanasić, Zaboravljeni testament Jovan Raškovića, 1-13, <http://www.republikasrpskaonline.com/ZaboravljeniTestamentJovanaRaskovica.pdf>, pristup sajtu 22. 07. 2011.

⁵² Proglas Srpske demokratske stranke od 12. septembra 1991. godine, J. Rašković, Duša i sloboda, str. 333. O takvoj dilemi da se napusti dotašnje stanovište i prihvati radikalizacija metoda borbe jer je okolnosti nameću svedoči i Jovan Cvijić koji je godinu dana nakon pisanja o "otvorenom i kulturnom nacionalizmu", iritiran činom aneksije Bosne i Hercegovine pisao: "Srpski se problem mora rešiti silom..." J. Cvijić, Aneksija Bosne i Hercegovine i srpsko pitanje, Srpski i jugoslovenski problem, Govori i članci, Beograd, 1921, str. 233.

centralne oligarhije moći u Beogradu, a podržana je od jednog dela srpskog rukovodstva u Hrvatskoj⁵³ i nije naišla na bilo kakvu antipatiju ondašnjeg hrvatskog rukovodstva.

Rastrzan između sopstvenih humanističkih stavova i miroljubivih metoda sa jedne strane i njihovog korigovanja u kontaktu sa političkom voljom medijski, u velikoj meri, već ekstermizovanog naroda, Rašković je postepeno gubio svoj prepoznatljiv identitet. Njegova popustljivost prema radikalizaciji bila je posledica obzira kojim je želeo da i dalje održi kontakt sa ljudima koji su ga u početku prihvatili i pokušaja, iz brižnosti, da ikako utiče na njihove političke poteze. U decidiranoj retorici i medijskoj isključivosti, ovakvi Raškovićevi nastupi tumačeni su kao neodlučnost, a ipak preovlađujuća odmerenost dovela je do njegovog političkog dezavuisanja. Za trenutni uspeh, koji je ostvaren u "konačnom obračunu" sa hrvatskim nacionalizmom, kolebljivi stavovi i suvišna pitanja ostarelog intelektualca bili su pre breme nego razložna zabrinutost.

Nama ostaje da konstatujemo da je planu međunarodne zajednice, poznatom pod nazivom Z4 iz 1995. godine, koji Srbi u Hrvatskoj tada nisu prihvatili i za kojim danas mnogi žale, a koji je predvideo institucionalnu i političku prepoznatljivost Srba, Rašković, u svom pokušaju politike kakvog-takvog kompromisa bio najbliži. Kasnija gotovo melahnolična sećanja na Raškovićevo delo⁵⁴, u stvarnosti u kojoj je broj Srba u Hrvatskoj sveden na simboliku nekadašnjeg, kroz epitete "narodnog tribuna", "budnice", "sluge", "isceljitelja", i dr. umnogome podsećaju na svojevrstan omaž srpskog neuspeha koji je našao utehu u tome što je imao velikog čoveka u svojim redovima, bez obzira što ga nije poslušao. I tako je iznova još jedan misleći čovek, ne svojim izborom, prošao tek pored svog naroda.

Summary

After two decades since the beginning of open ethnic, or actually national conflict on the territory of former Yugoslavia, many questions, in terms of historical interpretation are controversial and incomplete. One of the most important issues which brought about and

⁵³ Novi lider Srba u Hrvatskoj postao je Milan Babić, poslušnik potpuno posvećen politici ekstremnih rešenja, a kojeg je svojevrečno Rašković podržao da dođe na čelo stranačkog odbora u Kninu.

⁵⁴ Zbornik o Jovanu Raškoviću, Novi Sad, Beograd, 2002.

is still causing controversy in intellectual circles is the relationship towards national identity.

The ruling elite of Socialist Yugoslavia created an ideology of community which national ethnicity experienced as a hostile act. However, the constitutional concept of 1974 which created republic statism provided crucial support of nationalism. This cherished the political paradox of Yugoslav society which could not survive long after the death of Josip Broz Tito. In such circumstances, the intellectual elite of Yugoslavia were searching for their own nationalism often aware that their activity was a tool for political manipulation. Serbs in Croatia accepted the fact of the democratization of society, but their fears, based on the restlessness and disregard of pogroms from the recent past, were encouraged by the emerging populous political elite and thwarted trust and dialogue, and caused conflict. The precedent of this scenario could be said to have been the political character and activities of Jovan Raskovic. His work was dependent on humanity and ethics, but lost in a collision with contemporary political radicalism.